

Franjo Mijatović

BITI ZVIŽDAČ (PAREZIJAST): VRLINA HRABROSTI ILI POROK LUDOSTI

Dr. sc. Franjo Mijatović

KBF – Zagreb, Teologija u Rijeci

UDK: [179.6:328.185][141.32+172.13+177.3]FOUCAULT,
M.[0.000.165.744]

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 17. rujna 2016.

U ovom se članku nastoji interpretirati i analizirati globalnu pojavu zviždanja kao jednu od vrlina u suvremenom kontekstu etike vrlina. Angažiranost pojedinaca-zviždača u socijalno-političkom kontekstu itekako je prisutna i važna pri čemu se sve više otkrivaju i etičko-filozofijske implikacije samoga zviždanja. No zviždanje kao vrlina nije izoliran predmet, odnosno njezini su korijeni u samoj istini informacija kojima zviždači raspolažu i koje su od krucijalne važnosti za svakog pojedinca i društvo koje te informacije prima. Stoga je zviždanje kao vrlina nemoguća bez istine i hrabrosti za tu istu istinu budući da je čitavo pitanje zapadne filozofije pitanje istine, odnosno univerzalnosti i primjenjivosti istine u praktičnom i teorijskom prostoru ljudskoga zbivanja. Takva prokazivačka istina trebala bi jamčiti barem minimalan moralni poredak. U očuvanju takvoga poretka brinu se ponajprije istinolupci, u kontekstu ovoga rada zviždači i parezijasti u Foucaultovoj interpretaciji. Stoga autor priloga nastoji povezati zviždačevo djelovanje s parezijastovom fundamentalnom idejom brige oko istine i njezine mogućnosti konkretna ostvarenja u društvu.

Ključne riječi: zviždanje, informacije, etika vrlina, Foucault, parezija, hrabrost istine.

* * *

1. Uvod

Informatičko-tehnologijsko razdoblje vrijeme je kada se više ni jedna informacija ne može sakriti. Sve postaje očevidno. Sve što uđe u područje tehničko-tehnologijskoga stroja, postaje dostupno

svima. Informacije, osobito one koje se tiču čovjekove egzistencije i cjelokupnosti ljudske zbilje, postale su krucijalnim elementom u funkcioniranju budućnosti čovječanstva. Budući da je sve umreženo i u opasnosti ili spasonosnosti da postane objelodanjeno, informacije postaju još više mjestom važnosti i zbiljnosti ljudskoga bića. To je upravo specifičnost našeg vremena: tehničko-tehnologijska prisutnost u cjelokupnoj zbilji događanja. Toga su itekako svjesni svi koji se bave povijesnošću ljudskoga bića. Globalizacija privatnog kapitala i ekonomije, umreženost cjelokupnog društva sve više počinje ulaziti u normativni diskurs čime se prelaze granice stroge ograničenosti u vlastitom sektoru. Ekonomsko, vojno, političko, financijsko, svaki oblik institucionalnog postojanja, meta je svakodnevnog čovjekova propitivanja u obavljanju vlastite zadaće. Stoga je institucijsko djelovanje prvotni zviždačev¹ interes i razlog njegova sve učestalijega pojavljivanja.

Međutim, s druge je strane očito kako danas ima malo hrabrih pojedinaca (zar to nije slučaj sa svim vrlinama?), možda zbog sankcija koje prate zviždačev, uopće čovjekov rad, koji slobodno, otvoreno, požrtvovno i istinito ukazuju na nemoralne pojedince i njihova ponašanja u raznim organizacijama i mnogobrojnim institucijama. Vjerojatno najilustrativniji primjer na kojemu se može prepoznati važnost zviždačeva (prokazivačeva) rada jest financijska kriza koja je ukazala na svu slabost financijskog poslovanja i nemoć pojedinca. Kako se financijska kriza odvijala, postajalo je jasno da su mnogi ljudi unutar financijskog sektora bili svjesni rizika koji su se prihvatili. Međutim, mogli smo čuti vrlo mali broj ljudi kako izražava svoju zabrinutost s obzirom na probleme koji se javljaju u vezi s financijskom krizom.² Može li se od financijskih stručnjaka uopće očekivati zabrinutost za financijsko stanje pojedinca kada se naslućuje tko najviše profitira financijskim i ekonomskim slomom državnog i privatnog gospodarstva. Nevjerojatno je koliko je ljudi sudje-

1 Ovaj rad neće ulaziti u pojedinačne sudbine međunarodnih i vlastitih nacionalnih zviždača koji su itekako medijski prisutni i poznati nego će se prvenstveno baviti onim za što se zviždači manje-više zalažu, odnosno sadržajem one ideje o neskrivenosti i dostupnosti informacija koje su važne za čovjekov život.

2 Usp. Antonio ARGANDOÑA, *Three Ethical Dimensions of the Financial Crisis*, u: *IESE Business School – University of Navarra, Working Paper WP-944*, Barcelona, 2012., 3-6.

lovalo u zajedničkoj igri s ono malo pojedinaca ili, kako bi Foucault rekao, parezijasta koji su željeli otvoreno govoriti, jasno upozoriti društvo na opasne situacije.

2. Što je zviždanje?

Premda je ideja zviždanja i zviždača, u svom osnovnom značenju i suvremenom poimanju navedenih pojmova i istoznačnica, relativno mlada,³ njezine sugestivne implikacije daleko su obuhvatnije i prisutnije nego sama strogost definiranja zviždanja koje nas ograničava na jedno usko područje. Stoga ne iznenađuje ni činjenica kako riječi zviždanje i zviždač naš enciklopedijski rječnik uopće ne poznaje.⁴ U svojoj gruboj definiciji zviždanje, u svom najobuhvatnijem smislu, implicira prokazivanje (njegova pozitivna strana?) i zataškavanje društvene i političke odgovornosti (njegova negativna strana?) te ne spada u prvotni videokrug onoga čime se filozofija bavi. Međutim, kako je već prethodno naglašeno, ukoliko se promotri najobuhvatnije značenje navedenoga pojma, filozofijski diskurs postaje neophodan budući da je u pitanju i u pozadini svega sama istina. Ovaj bi rad trebao upravo opravdati filozofijsko bavljenje zviždačima i zviždanjem koji su, blago rečeno, daleko više politički *problem* negoli filozofijski. No iako su zviždači prvenstveno politički problem, jesu li oni koji propitkuju institucionalno djelovanje i moralni problem?

Može se reći, uvodno, kako ipak mnogi autori, u ovom slučaju Hardt i Negri, krizu kapitalističke proizvodnje u kasnim šestdesetim godina prošlog stoljeća vide kao plodno tlo za nastanak zviž-

3 Naime, tema zviždanja u ozbiljnim akademskim krugovima počinje se javljati sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Sam pojam zviždanje povezan je s engleskim policajcima (bobby) koji su puhali u svoje zviždaljke želeći pri tome ukazati na lopova. Sugestivno policajčevo zviždanje sa suvremenim medijskim zviždanjem, odnosno pisanjem i podastiranjem dokumenata o zloupotrebama povezuje jedna stvar: ukazivanje na osobu ili instituciju koja čini prijestup, i to prije svega onaj moralni. Zviždači su uglavnom okrenuti protiv velikih korporacija, institucija, sustava... Usp. Roberta A. JOHNSON, *Whistleblowing: When It Works-And Why*, Lynne Rienne Pub, London, 2003., 5-6. Također Charles F. ALFORD, *Whistleblowers: Broken Lives and Organizational Power*, Cornell University Press, New York, 2002.

4 Ali i među engleskim rječnicima riječ *whistleblower* spominje se tek u rječniku *Oxford English Dictionary* iz 1986. U spomenutom je rječniku pod natuknicom zviždač, između ostaloga, navedeno sljedeće: „puhati u zviždaljku ukazujući pri tome na stvar ili osobu... Dostupno na: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/whistle-blower?q=whistleblowers>.

dača. Disciplinski režimi rada izazivali su sve intenzivnije radničke napade i otpore usmjerene na otkazivanje lojalnosti i poslušnosti pojedinaca organizacijama u kojima su zaposleni.⁵ Odbijanje rada općenito i u posebnim slučajevima samo je po sebi, prema Hardtu i Negriju, učinak modernizacije koja teži za uspostavljanjem novih proizvodnih odnosa kojima sustav više ne može upravljati na željeni način. Mlaki odgovor modernizacije rada očitovao se prvenstveno u automatizaciji i informatizaciji proizvodnje što je dovelo do nove paradigme subjektivnosti. Sve su to razlozi koji Vogela navode da kaže kako su zviždačeva meta, štoviše nužna, ponajprije razne ekonomske korporacije, a onda sekundarno i politike i vlade. Naime, prema Vogelovu mišljenju, zviždanje je jedna od taktika pritiska na korporacije.⁶ Na taj se način zviždanje pojavljuje u organizacijskom kontekstu u političko-etičkoj uporabi.

Iako zviždanje, u svome organizacijskom kontekstu, veliku zahvalu duguje nesebičnom aktivizmu pojedinaca, jednako tako pojedinci kojima je stalo do moralne odgovornosti spram zajednice stvaraju političko-etički koncept zviždanja u akademskoj literaturi.⁷ Jedan od prvih koji je definirao samu ideju zviždanja bio je Ralf Nader, koji zviždača definira kao prosocijalnu osobu ili, upotrijebivši njegove riječi, zviždanje je „čin muškarca ili žene koji vjeruju kako javni interes ima prednost pred interesom organizacije...“, zviždači „pušu u zviždaljku“ kako bi ukazali na to da „je organizacija involvirana u korumpirane, ilegalne, nepoštene i štetne aktivnosti“.⁸ Slično će reći i Near i Miceli tvrdeći kako je zviždanje „odavanje od strane

5 Usp. Michael HARDT – Antonio NEGRI, *Empire*, Harvard University Press, London, 2001. „Izgledi za dobivanje posla koji jamči redovit i stabilan osmosatni rad, pedeset tjedana u godini cijelog radnog vijeka..., koji je bio san mnogih njihovih roditelja sada se pojavljuje kao neka vrsta smrti. Mase odbijaju disciplinske režime koji su u različitim oblicima bili ne samo izraz nezadovoljstva nego također i trenutak stvaranja.“ *Isto*, 273-274.

6 Usp. David VOGEL, *The Market for Virtue: The Potential and Limits of Corporate Social Responsibility*, Brookings Institution Press, Washington, DC, 2005.; D. VOGEL, *The Politicisation of the Corporation*, u: *Social Policy* 5 (1974.) 1, 57-62.

7 Usp. Wim VANDEKERCKHOVE, *Whistleblowing and Organizational Social Responsibility; A Global Assessment*, Ashgate, Burlington, 2006., 12. Donosi se tablični prikaz časopisa i knjiga koje su bile objavljivane o zviždačima i zviždanju u razdoblju od 1971. do 2002. Zapravo, vidi se svojevrstan uzlet literarnog stvaralaštva u vezi s navedenom temom, a osobito s razvojem i širenjem informacijsko-tehnologijskoga sektora među sve društvene slojeve.

8 Ralph NADER – Peter J. PETKAS – Kate BLACKWELL, *Whistle Blowing: The Report of the Conference on Professional Responsibility*, Grossman, New York, 1972., 7.

članova jedne organizacije (bivših ili sadašnjih članova) ilegalnih, nemoralnih, nelegitimnih praksi pod kontrolom njihovih poslodavaca osobama ili organizacijama koje bi mogle biti u mogućnosti utjecati na djelovanje“.⁹

Razni autori, svatko unutar svoga područja, promatraju zviždanje općenito kao neslaganje s institucionalnim i korporativnim skrivanjima nemoralna ponašanja. Tako Jubb uvodi političko-etičku definiciju zviždanja naglašavajući neslaganje s korporacijom koja stvara etičku dilemu lojalnosti.¹⁰ Lewis i Vandekerckhove promatraju zviždanje u kontekstu gubitka demokratske kontrole nad društvom zbog globalizacije promatrajući zviždačeve zakone i njihove kanale medijskog izražavanja kao mjesto novog jamstva demokracije i dobrobiti društva.¹¹ Buchholz i Rosenthal razrađuju moralnu dilemu s obzirom na zviždača koja, prema njihovu mišljenju, proizlazi iz tržišne ekonomije u kojoj je korporacija primarna institucija putem koje se uvode nove tehnologije, budući da korporacije zanimaju prvenstveno gospodarski ciljevi koji mogu ili ne moraju postavljati adekvatna pitanja o sigurnosti određene tehnologije.¹² Stoga se interes inženjera i tehničara sukobljava sa žudnjom rukovodećih kako bi se potaknuli organizirani ekonomski interesi. Buchholz i Rosenthal smatraju da tehnologija stvara moralne situacije koje bi trebale pružiti kontekst za donošenje ispravnih odluka. Tenzije unutar tog konteksta mogu se promatrati kao strukturalni problem unutar kapitalističkog sustava, ali također mogu biti promatrane kao organizacijski problemi koji zahtijevaju pomoć zviždača.¹³ Grant postavlja zviždače na pijedestal tvrdeći kako moralna osjetljivost koja je uključena u zviždačev pristup prema društvu podrazumijeva religijske termine

9 Janet P. NEAR – Marcia P. MICELI, Organizational Dissidence. The Case of Whistleblowing, u: *Journal of Business Ethics* 4 (1985.) 1, 4.

10 Usp. Peter B. JUBB, Whistleblowing: A Restrictive Definition and Interpretation, u: *Journal of Business Ethics* 21 (1999.) 1, 77-94.

11 Usp. David LEWIS – Wim VANDEKERCKHOVE, Introduction, u: *Whistleblowing and Democratic Values*, International Whistleblowing Research Network, London, 2011., 4-5.

12 Usp. Rogene A. BUCHHOLZ – Sandra B. ROSENTHAL, Technology and Business: Rethinking the Moral Dilemma, u: *Journal of Business Ethics* 41 (2002.) 1-2, 45-50.

13 Usp. Isto, 51.

poput požrtvornosti, hrabrosti i odlučnosti.¹⁴ Za P. J. Wadella zviždanje je proročka zadaća koju zviždači ostvaruju hrabrim govorenjem istine.¹⁵ Sve navedene defncije zviždanja poklapaju se s porastom antiglobalizacijskog aktivizma i masovnih prosvjeda.

Međutim, zviždači su itekako aktivni na moralnoj razini kao i na kognitivnoj zalažući se za vrijednosti istinita govorenja, odnosno oni su *parezijasti* u Foucaultovu smislu. U tom smislu zviždanje je proizvod međuinstitucionalnih promjena. Premda zviždanje nije nimalo lagana zadaća, ona zahtijeva cjelokupnost egzistencijalnog apriori odreknuća od pošteđenosti i izloženosti prijetnjama. Dworkin i Callahan tvrde kako su se tijekom 1990-ih pojavila dva suprotstavljena trenda. S jedne strane zviždači dobivaju zakonske regulative kojima se štiti njihovo djelovanje, dok s druge strane poslodavci povećavaju sigurnost u vezi sa zaštitom informacija i njihova curenja u javnost.¹⁶ Svođenje njihova izražavanja u granice dopuštenog i zakonski štićenog zviždanja predstavlja novi izazov za zviždače. Spomenuti dvojac također navodi kako su sudci u više slučajeva zamoljeni, u sudskim sporovima korporacija ss zviždačima, da posreduju oko nagodbe sa zviždačima ili pak njihova ušutkivanja. Naime, sve više poslodavaca, ponajprije u ekonomsko-financijskim institucijama, prave ugovore za sebe, u kojima zahtijevaju da se najprije interno obavijesti nadređene o zloupotrebama i štetnim djelovanjima, a tek onda da se djeluje eksterno,¹⁷ s čime se zviždači ne mogu složiti. Takve politike počinju određivati tko može iskazati zabrinutost i kako se treba raditi. Svođenjem zviždačeve djelatnosti na

14 Usp. Colin GRANT, Whistle blowers: Saints of a Secular Culture, u: *Journal of Business Ethics* 39:4, (2002.), 391-399.

15 Paul J. WADELL, Being Providentially Situated: The Indispensable Vocation of the Corporate Whistleblower, u: <https://www.stthomas.edu/media/catholicstudies/center/documents/businesssasacallingpdf/10Wadell.pdf>.

16 Usp. Terry M. DWORKIN – Elletta S. CALLAHAN, Internal Whistleblowing. Protecting the Interests of the Employee, the Organization, and Society, u: *American Business Law Journal* 29:2, (1991.), 265-308; Terry M. DWORKIN – Melissa S. BAUCUS, Internal vs. External Whistleblowers: A Comparison of Whistleblowing Processes, u: *Journal of Business Ethics*, 17, 1998.

17 Usp. Marcia P. MICELI – Janet P. NEAR, *Blowing the Whistle: The Organizational and Legal Implications for Companies and Employees*, Lexington Books, New York, 1992., 25-26. Sve veći broj organizacija zabrinutih zbog otkrivanja vlastitih nemoralnih i nelegalnih aktivnosti provodi interne strukture zviždanja, budući da potencijalni zviždači dolaze iz organizacija čije ponašanje prokazuju.

interno zviždanje onemogućuje mu se zakonski obavijestiti javnost o nemoralnosti institucije u kojoj zviždač djeluje. Takve prakse postaju sve češće u velikim korporacijama. Uvodno analiziranje same definicije zviždanja rezultat je zapravo moguće etičke klime unutar mnogobrojnih organizacija i moralne osjetljivosti samih pojedinaca u prihvaćanju odgovornosti za svoje vlastite i kolektivne čine.

3. Je li zviždanje vrlina?

Uvodne refleksije o zviždanju utiru same sebi put prema sljedećemu pitanju koje glasi: može li zviždanje biti vrlina?¹⁸ Glavna teza etike vrlina, kako one klasične tako i moderne etike vrlina, glasi: kakva osoba trebam postati, tj. kako postići vlastitu vrsnoću ili izvrsnost? Nije li to upravo ono što rade zviždači? Nastojanje oko vlastite izvrsnosti na koju ih motiviraju stid i sramota zbog onoga što se čini: zataškavanje nemoralnih radnji. Ali i druge etičke teorije, poput dužnosne i utilitarističke etike, itekako imaju snažne argumente za opravdavanje vrijednosti zviždanja. Govorenje istine srce je deontološke teorije koja upućuje ljude da djeluju u skladu s općeprihvaćenim pravilima. Premda Kant ne poznaje vrlinu samožrtvovanja u smislu bespoštedne predanosti samoga sebe vrijednosti o kojoj je riječ, vjerujemo kako bi Kant želio da pojedinac ustraje u govorenju istine, bez obzira na osobni egzistencijalni ishod i usud. Također i utilitaristička etika pruža snažno opravdanje za zviždanje maksimalizacijom ljudske dobrobiti i smanjenjem štete.

Premda se etika vrlina, poglavito moderna etika vrlina, predstavlja kao oponentica Kantovu pristupu etici prema kojemu djelatnik treba djelovati u skladu s univerzalnim primjenljivim pravilima, ili utilitarističkoj etici koja zahtijeva da djelatnik djeluje u skladu s onim što maksimalizira njegovu korist, odnosno što smanjuje nje-

18 Ovo je samo nekoliko najvažnijih djela koja se bave današnjim definiranjem vrlina. Roger CRISP – Michael SLOTE, *Virtue Ethics*, Oxford University Press, Oxford, 1997.; Klaus RIPPE – Peter SCHABER, *Tugendethik*, Reclam, Stuttgart, 1998.; još detaljnije Michael SLOTE, *From Morality to Virtue*, Oxford University Press, Oxford, 1992.; važni doprinosi nalaze se i u: Anselm W. MÜLLER, *Was taugt die Tugend? Elemente einer Ethik des guten Lebens*, W. Kohlhammer, Stuttgart, 1998. Primjerice, P. Keenan smatra kako se u jednoj etici vrlina stvarna diskusija mora temeljiti na trima temeljnim pitanjima: „tko sam ja, tko trebam postati i kako to ostvariti?“ James F. KEENAN, *Virtue Ethics: Making a Case as It Comes of Age*, u: *Thought* 67 (1992.), 84.

govu štetu.¹⁹ Etika vrlina, polazišna točka u ovome radu, zahtijeva od zviždača da utjelovi vrlinu istinoljubivosti koju je on spreman dosljedno činiti u socijalnom i profesionalnom području, čak i onda kada se nalazi u teškim i nemogućim situacijama.

Zviždanje se često navodi kao vrlinu koja je u sukobu s jednom drugom pozitivnom karakteristikom ljudske osobnosti – lojalnošću. Treba li zviždač reći istinu ili ostati lojalan? Je li zviždanje uopće etički problematično mjesto i je li riječ o sukobu između vrline lojalnosti i poštenja?²⁰ Postojanje primjera etičkog sukoba koji krep-
snoj osobi ne pruža uvijek adekvatnu pomoć ne umanjuje vrijednost vrline zviždanja. Smije li se reći, primjenjujući gradaciju vrednota, kako govorenje istine ima prednost pred lojalnošću? Zviždač koji bi zanemario vrlinu istinoljubivosti mogao bi se zasigurno materijalno obogatiti dok bi, s druge strane, kao ljudsko biće mogao osjećati prigovor savjesti, odnosno prisutnost onog sokratovskog *daimona*.

Premda Sokrat u *Gorgiji* ne zvuči poput zviždača kada kaže: „i tvrdim da bi mi bilo milije da moja lira ne bude uglašena i da ne zvuči skladno, i da hor kojim bi trebalo da upravljam bude bez muzike, i da se većina ljudi ne slaže sa mnom i da mi se protivi, nego da se ja sam sa sobom ne složim, i da moram sam sebi proturječiti.“²¹ Dok zviždači ne zvuče poput Sokrata, obrazloženje je ipak slično. Poput Sokrata, i kod zviždača je prisutan strah od življenja s nekim koga oni moralno preziru. Zviždač *puše u zviždalku* jer živi s idejom da će izopačiti više samoga sebe nego što se boji da će ga drugi izolirati. Takav način promatranja vlastitog moralnog sebstva ujedno je i jednostavno, ali i komplicirano. Nije li to također i Sokratova motivacija? Zasigurno, to je jedan od razloga kako zviždači vide sebe. Međutim, razlika između Sokrata i zviždača postoji. I to, prije svega, u nutarnjem glasu, *daimonu*. Dok je Sokrata njegov *daimon* čuao

19 Za neke etičke teorije, poput utilitarizma, porok je obično kalkulacija dopuštenosti neke radnje. J. S. Mill, na primjer, predlaže primjenu principa štete samo onda kada ona ograničava slobodu pojedinca i kada šteti drugima. „Jedina svrha radi koje se vlast može s pravom koristiti protiv volje bilo kojeg člana jedne civilizirane zajednice, jest da spriječi povrede drugih.“ John S. MILL, *On Liberty and Other Essays*, Oxford University Press, New York, 1991., 13.

20 Usp. Tina UYS – Anton SENEKAL, Morality of principle versus morality of loyalty: The case of whistleblowing, u: *African Journal of Business Ethics*, 3:1 (2008.), 40.

21 PLATON, *Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968., 483C.

više od sedamdeset godina od nevolja govoreći mu da se ne uključi u politiku (inače bi se ubio), s druge je strane zviždačev *daimon*, njegov pošiljatelj, daleko zahtjevniji, radikalniji, društveno aktivniji. Zviždačev *daimon* zahtijeva trenutno djelovanje. Stoga zviždanje, prvenstveno, nije vrlina jer je zajamčena nekim pravilom ili jer maksimalizira korisnost, nego stoga što ljudi koji rade u takvom okruženju ne mogu živjeti i raditi bez nje. U svakom slučaju, vrlina zviždanja zahtijeva od pojedinca personificiranje vrline hrabrosti i istinoljubivosti.²²

Suvremena etika vrlina kao rehabilitatorica tradicionalne racionalne etike vrlina sve više naglašava karakter djelatnika kao krucijalan dodatak znanju o načelima, pravilima, dužnostima, kao i govor o posljedicama (ne)izvršavanja vrlina. Suvremeni zagovornici etike vrlina obično su usredotočeni na djelatnikove motive, emocije i cjelovit život, jednako kao i na izolirane trenutke izbora i diskretnih radnji. Prema većini etičara vrlina, dosljedno pridržavanje dispozicija za djelovanje u skladu s relevantnim ili autoritativnim načelima ne predstavlja samu vrlinu. U prvome su planu odgovarajući motivi i emocije.²³ Zviždač ima itekako snažne motive u svome objelodanjivanju činjenica. Prema općeprihvaćenim načelima etike vrlina, zviždač s pravom djeluje kada čini ono što bi krepostan djelatnik učinio u danim okolnostima. Naime, prema Aristotelovu shvaćanju vrlina, kreposni je djelatnik onaj čija će volja konzistentno primjenjivati načela, koji će kumulativno razvijati osobine ili karakter,²⁴ omogućavajući mu da živi uzoran život prikazujući njegovu savjest, razboritost, umjerenost, hrabrost, pravednost...

Određivanjem onoga što vrlina jest i što može biti etika vrlina ponajprije počinje s određivanjem onoga što se smatra dobrim djelovanjem u kontekstu neke profesionalne uloge. Kako jedna vrlina, u ovom slučaju zviždanje promatrajući ga ne samo u službi ciljeva nego i kako su takvi ciljevi povezani sa širim društvenim aktivnostima koji se reflektiraju u normi internacionalnih ljudskih prava, može

22 Usp. Robert M. ADAMS, *The theory of virtue, Excellence in Being for the Good*, Oxford University Press, New York, 2006., osobito 175-184.

23 Usp. Stan van HOOFT, *Understanding Virtue Ethics*, Routledge, London, 2006., 22-25.

24 Usp. Julia ANNAS, *The Morality of Happiness*, Oxford University Press, Oxford, 1993., 9-10.

postati vrlinom? Vrlina zviždanja, kako bi uopće mogla postati vrlinom, mora uključivati obvezu prema ključnom ljudskom dobru bez kojega se čovječstvo ne može uopće razvijati, odnosno iako zviždanje kao vrlina može zadovoljiti opće uvjete vrline, poteškoća nastaje kada se zviždanje postavi pod nadzor općeg cilja lokalne i internacionalne zajednice. Koliko zviždačevo djelovanje koristi ili šteti društvenoj zajednici i njezinu ugledu u međunarodnom kontekstu?

Na primjeru medicine i zdravstvene skrbi,²⁵ područja koja su itekako obilježena zviždačevom aktivnošću, očituje se sva jednostavnost postojanja zviždanja. Iako bi bilo ispravno uzeti istinu kao glavni cilj zviždačeve djelatnosti, dajući važnost istini za ljudski napredak, zviždanje bi se trebalo apriori smatrati dobrim u smislu obavješćavanja javnosti o onome što čine korporacije i sustavi. Zviždačeva zabrinutost općim potrebama društvene informiranosti u okviru korporativnosti cjelokupnog društva trebala bi se smatrati dobrom *profesionalnom* ulogom bez obzira na to kako je normativni sustav primijenjen. Stoga kako bi se generirala zviždačeva etika iz perspektive etike vrlina, norme njihove aktivnosti o kojima je riječ ne mogu biti uzete onako kako su dane, kao stvar samoregulacije. Štoviše, zviždačeve aktivnosti moraju reflektirati jedno supstantivno ljudsko dobro ili više njih koji su važni sastojci prosperitetna ljudskog života.²⁶ Pristup etike vrlina zviždanju u raskrinkavanju nemoćna ponašanja i nelegalnih radnji bavi se pitanjem prava zajednice promatrajući odnos korporacije-institucije prema pojedincu. Pritom su vrlo važne karakterne osobine poput savjesti, mudrosti, umjerenosti, suosjećanja, pravednosti...

Iz jedne ovakve perspektive korporacije i razne druge institucije trebale bi reći istinu zajednici ne toliko zbog važnosti informiranja pojedinaca i poštivanja njihove slobode nego jer bi korporacije, kao i institucije, trebale posjedovati vrlinu istinoljubivosti. Zviždači koji govore istinu u službi općeg dobra, unutar etike vrlina, pronalaze snažna normativna utemeljenja za ono što čine. Obavješćava-

25 Usp. Peter L. CRUISE, Are There Virtues in Whistle-Blowing? Perspectives from Health Care Organizations, u: *Public Administration Quarterly* (Winter), 2002., 413-435.

26 Usp. Riël VERMUNT, *The Good, the Bad, and the Just: How Modern Man Shape Their World*, Ashgate, Burlington, 2014., 137-138.

jući javnost o neetičkim kolegama zviždači izriču zahtjeve svoje savjesti.²⁷ Govorenje istine i djelovanje prema savjesti esencijalne su funkcije karaktera koji se određuje u prikazivanju djelovanja, pri čemu obje ove esencijalne funkcije karaktera mogu imati profesionalnu i osobnu dimenziju. Premda vrlina govorenja istine i savjesti može objasniti zašto bi zviždači trebali osigurati svoje postupke u skladu s vlastitim obvezama koje odgovaraju njihovim ciljevima i vrijednostima, pitanje je što motivira zviždače da ukazuju na nemoralne kolege. Mnogi zviždači kažu kako su osjetili da ne postoji alternativa.²⁸ Jedino preostaje javno objavljivanje i otkrivanje nečuvena ponašanja i moralnosti kolega i nedostatka interesa koji pokazuje regulatorni autoritet.

Etika vrlina, kako je naglašeno, pruža snažnu etičku osnovu za zviždanje u javnom prostoru ljudskoga djelovanja jer nudi uvjerljivo teorijsko opravdanje za prijavljivanje nemoralnih aktera i izlaganja javnosti njihova nemoralna ponašanja. U tom smislu etika vrlina posjeduje bolji konceptualno normativni sustav nego deontološka lista principa ili utilitarističko prosuđivanje.²⁹ Ukazujući na zloupotrebe zviždači izražavaju svoju temeljnu obvezu u savjesti da djeluju kao zviždači na dobrobit cijele zajednice i na promociji nepatvorenih i manipulirajućih informacija. Dakle, razlozi zašto zviždači moraju ukazivati na nedjela u osnovi su isti razlozi zašto zviždači moraju izbjegavati sukob interesa. To nisu lažna obećanja ni povećanje materijalne koristi nego prakticiranje vrlina koje ih ostvaruju kao zviždače, kao moralne subjekte.

27 Usp. Stephen BOLSIN – Tom FAUNCE – Justin OAKLEY, Practical virtue ethics: healthcare whistleblowing and portable digital technology, u: *J Med Ethics* 31 (2005.), 613. Primjer iz medicine koji povezuje govorenje istine i savjesti ne označava samo promišljanje o načelima koja bi bila u skladu s odgovarajućim ciljevima medicine, nego i njezino uspješno implementiranje kada je u pitanju patnja pacijenta. Liječnici mogu odbiti neki postupak (npr. pobačaj, eutanaziju...) u skladu s određenim zahtjevima na temelju osobne savjesti ili na temelju prigovora vjere. S druge strane, liječnik također može odbiti izvršiti određeni postupak na temelju profesionalne savjesti budući da je, prema liječnikovu mišljenju, nespojiv s ispravnim ciljevima medicine.

28 Ovdje upućujem na internetsku stranicu koja gotovo svakodnevno objavljuje informacije koje se tiču zviždanja i aktivnosti zviždača: www.whistleblower.org/Act, www.globaleaks.org/.

29 Usp. Jason KAWALL, In Defense of the Primacy of the Virtues, u: *Journal of Ethics & Social Philosophy*, sv. 3, br. 2 (2009.), 1-2.

4. Parezijastičko zviždanje – kritika ili trenutak slave?

Filozofijsko bavljenje, tj. etičko prosuđivanje zviždačeve djelatnosti obično započinje raspravom o istini s teorijskog stajališta, bez obzira na to je li riječ o utilitarističkoj, Kantovoj ili Aristotelovoj etici. Uloga govorenja istine (parezija), čemu ću se kasnije vratiti, čak i unutar granica zviždačeve aktivnosti, ovisna je o njezinoj ulozi u relevantnoj moralnoj teoriji. Radi ilustracije, ako prema Kantovoj moralnoj teoriji čin laganja nikada nije dopušten, onda logično slijedi da je istinito zborenje obligatorno i u zviždačevoj etici. Premda se može reći kako sve moralne teorije ne razmatraju istinu kao univerzalnu vrijednost, ipak je neupitno kako moralne teorije pretpostavljaju istinu kao univerzalnu vrijednost. Većina filozofa smatra pitanje govorenja istine krucijalnim, prije svega jer govorenje istine postaje instrumentalnim dijelom svake osobe. U pitanju je istina koja obvezuje sve sudionike razmjene rada bez obzira na to radi li se o zaposleniku, potrošaču ili kojem drugom poslovnom sudioniku.

Roger Crisp jedan je od onih filozofa koji uzimaju ozbiljno ulogu istine i njezin utjecaj na našu autonomiju. Prema Crispu, autonomna je odluka informirana odluka, odnosno odluka koja se donosi na temelju informacija. Grubo rečeno, za onoga koji prima informacije vrijedi načelo da mora znati i razumjeti istinu. Uvjerljivo oglašavanje onemogućava informiranu odluku, budući da je odluka manipulirana i pod utjecajem oglašivača, a ne onoga koji donosi odluku. U tom smislu uvjerljiva propaganda skriva istinu od potrošača. Uvjerljivo oglašavanje i reklamiranje stoga bi trebalo biti zabranjeno jer ne dopušta potrošaču autonoman izbor.³⁰

Za francuskog filozofa M. Foucaulta čitava zapadna kultura vrti se oko obligacije spram istine, ali istine koja ima mnoge oblike. Bitnim i sastavnim dijelom istine Foucault smatra kritiku, kao mjesto polazišta svake istine. Etimologija kritike vodi nas natrag do Grčke.³¹ Međutim, povijesno sjedinjenje kritike i parezije potom se

30 Usp. Roger CRISP, Persuasive advertising, autonomy, and the creation of desire, u: *Article Journal of Business Ethics* 6, 5 (1987.), 413-418.

31 Kρίσις znači odvojiti, razlikovati, odlučiti... Iz κρίσις je izvedena i riječ *kritika* koja je u antičkoj Grčkoj označavala odluku, prosudbu, istraživanje, ishod... U povijesti filozofije pojam kritike razvijao se na dvjema različitim linijama: kao moć prosuđivanja i razlučivanja sa strane čovjekova

gubi nakon više od tisuću godina. U kasnom srednjem vijeku parezija se ponovno javlja kao kritika teksta s usponom humanizma i njegovom kritičkom pozicijom prema dominaciji kršćanstva, *otkrivanju* razuma, znanosti, nove zemlje itd. Osim tekstualne kritike humanista, vrlo važno mjesto u povijesti filozofije kritike zauzima Kant otkrivajući mjesto uma u odnosu na kritike. U modernom razdoblju, a ono barem s kraja osamnaestog stoljeća, pojavom prosvjetiteljstva koncept kritike koristi se kao pročišćavanje dijalektike distinkcijom suprotnosti konkurentnih teorija, kontroverza i parlamentarnih rasprava. Suvremeno značenje kritike, prema Foucaultu, mora biti analizirano kao interakcijska istina, ugrađena u igru organizacijske prakse. U tom smislu Foucault umeće kritiku kao moralni stav priznavanja suptilne i ranjive prakse moći između istine i subjekta. Osobna istina izlazi iz otpora prema dominirajućoj istini i uvijek se nalazi u igri diskursa.³²

Parezija je u Foucaultovoj misli jedna od središnjih tema. Toj se temi vraća u svojim posljednjim predavanjima održanim na *Collège de France* od 1981. do 1984. Parezija znači „otvoreno govoriti istinu“³³ i proizlazi iz moralne motivacije govornika. U tom specifičnom činu značenje etike svodi se na kritiku stava te time parezija postaje lokaliziranom manifestacijom kritike stava. „Parezijastički stav“, jest „onaj koji se nastoji pravedno, uporno, i uvijek iznova, u vezi pitanja istine, vraćati na pitanje o njezinim političkim uvjetima i na pitanje etičkog razlikovanja koje otvara pristup do nje; koji se neprekidno i uvijek, u vezi pitanja vlasti, vraća na pitanje o svom odnosu prema istini i znanju s jedne strane, na etičko razlikovanje s druge; stav naposljetku koji se u vezi moralnog subjekta, neprestano vraća na pitanje istinitog govora u kojemu se taj moralni subjekt

uma koji su koristili stoici u istraživanju tekstova i alegorijskom objašnjenju teksta, i dijalektika (za razliku od retorike) kao doktrina prosuđivanja istine. Michel FOUCAULT, *Hrabrost istine; vladanje sobom i drugima: predavanja na Collège de France (1983. – 1984.)*, Sandorf – Mizantrop, Zagreb, 2015., 21 i dalje.

32 Usp. Michel FOUCAULT, *Vladanje sobom i drugima: Predavanja na Collège de France (1982. – 1983.)*, Antibarbarus, Zagreb, 2010., 20 i dalje.

33 O Foucaultovoj interpretaciji parezije postoji velika i opširna literatura. Na našem govornom području parezijom i njezinim značenjem unutar teologijskoga diskursa bavio se Ivica RAGUŽ, *Parezija – Michel Foucault i teologija u dijalogu*, u: *Nova prisutnost* 11 (2013.), 2, 237-264; Jadranka BRNČIĆ, 'Foucault o pareziji i parezija u kršćanstvu', u: *Holon*, 4 (2014.) 2, 181-219.

konstituirati i na pitanje o odnosima u kojim se taj subjekt formira. Upravo je to parezijastički govor i stav u filozofiji: to je diskurs ujedno o nesvodivosti istine, vlasti i *êthosa*, i istovremeno diskurs o njihovom nužnom odnosu, o mogućnosti da se misli istina (*alêtheia*), vlast, (*politeia*) i *êthos* bez njihovog bitnog, temeljnog odnosa jednih s drugima.³⁴

Iz Foucaultovih posljednjih predavanja proizlazi kako je parezija nužan uvjet za demokraciju, općenito uvjet za funkcioniranje društva. Otvoreno govorenje istine nužnost je koja zahtijeva dinamiku agore pri čemu bi inferiorniji i kritički usmjereniji djelatnik moralno trebao motivirati superiornije. Važnost uloge parezije, koju ističe Foucault, najbolje se očituje u moralnoj obligaciji građanina Atene da govori istinu.³⁵ Parezija u Foucaultovu smislu ukazuje na nužan uvjet govorenja istine koja pretpostavlja brigu za druge, brigu za polis. Ona također podrazumijeva imanje i pokazivanje hrabrosti budući da govorenje istine u javnosti pretpostavlja hrabrost proturječenja prevladavajućem diskursu, masi, suverenu... Parezijast takvim govorenjem riskira svoj život, kako nam pokazuje Platonov boravak na dvoru sirakuškog tiranina. „Pa, mislim da ovdje imamo u neku ruku uzoran prizor toga što je parezija. Jedan čovjek ustaje pred tiraninom i kaže mu istinu.“³⁶ „Parezija je – i tu zaključujem, i molim

34 Michel FOUCAULT, *Hrabrost istine; vladanje sobom i drugima: predavanja na Collège de France (1983. – 1984.)*, 67. Kritika se može pojaviti svugdje. Svaki pojedinac ili skupina mogu je koristiti nenajavljeno i nepripremljeno. U tom smislu kritika je nepotpuna i bez kraja. Druga karakteristika prezentacije kritike jest njezin radikalizam prema predmetu ili osobi koju se kritizira. Kritika kao takva neizbježna je i istovremeno narušava postojeće granice, konvencije, norme i ima transgresivni učinak. Foucault se često referira na Kantovu interpretaciju prosvjetiteljstva (*sapere aude*) povezujući je s izvornom, antičkom svezom između stava (etika), kritike, istine i govora. Foucault prosvjetiteljstvo naziva stalnim samoponavljanjem, svemijenajućom kritičkom aktivnošću koja generira i nadilazi svoj vlastiti koncept ovisnih normi. Pozitivna značajka kritike vodi prema praksi slobode, ali ne bez načela, bez alternative. Dinamika kritike stvara praksu slobode u svome transgresivnom aktu. Usp. *isto*, 23 i dalje. Također, Žarko PAIĆ, Pitanje o prosvjetiteljstvu: Foucault i kritika modernosti, u: *Studia lexicographica*, 7 (2013.), br. 2/13, 181-211.

35 Na primjer, u okviru vladavine helenističkog monarha, od kraljevog savjetnika bilo je traženo da se služi parezijom ne samo kako bi mogao pomoći kralju donijeti odluku nego i kao sredstvo za kaljenje njegovih moći. Usp. Abraham MANSBACH, Whistleblowing as Fearless Speech: The Radical Democratic Effects of Late Modern Parrhesia, u: David LEWIS – Wim VANDEKERCKHOVE (ur.), *Whistleblowing and Democratic Values*, The International Whistleblowing Research Network, 2011., 12-22.

36 Michel FOUCAULT, *Vladanje sobom i drugima: Predavanja na Collège de France (1982. – 1983.)*, 52.

da oprostite što sam bio tako spor i postupan – dakle, određeni način govorenja. Točnije, to je način govorenja istinitoga. Treće, to je način govorenja istinitog koji je takav da se njime za govornika pojavljuje rizik samom činjenicom da kazuje istinito. Četvrto, parezija je način da se pojavi taj rizik vezan uz istinito govorenje time što se tijekom govorenja samoga sebe postavlja kao vlastitog partnera, vežući se uz iskaz istine, i vežući se uz iskazivanje istine. Naposljetku, parezija je način vezivanja uz samoga sebe u iskazu istine, slobodno vezivanje uz sebe u obliku nekog hrabrog čina. Parezija je slobodna hrabrost kojom se sami vežemo u činu govorenja istine.³⁷

5. Zviždanje (parezija): hrabrost ili ludost?

„Tko je“ onda „kadar držati istinit govor? I tko s etičkog gledišta, s gledišta svoje hrabrosti mora biti onaj tko se prihvaća te podjele između istinitog i lažnog? Tko je sposoban za hrabrost istine?“³⁸ Zašto pojedinci u raznim institucijama ne poduzimaju ništa čak ni onda kada imaju formalnu moć nešto učiniti? Zašto individualna zabrinutost ostaje i dalje nepoznata? Je li moguće probuditi moralnu javnost? Općenit odgovor na postavljena pitanja mogao bi glasiti kako zaposlenicima (potencijalnim moralnim prozivačima) jednostavno nedostaje hrabrosti da progovore zbog organiziranog inducirano straha.³⁹ Premda su zviždači hrabre osobe, moralni heroji, medijske zvijezde, malobrojne individue, i iako je njihovo djelovanje praćeno negativnim posljedicama, oni ne odustaju. Ono što se prešutno priznaje zviždačima jest divljenje prema njihovoj aktivnosti i njihovoj hrabrosti. Bez hrabrosti zviždači ne bi mogli izdržati sve nedaće koje prate njihovo djelovanje.

Pitanje je kakva je to hrabrost i je li to uopće hrabar čin ili nešto sasvim drugo? Možda ludost, nepromišljenost, sebičnost? Odgovor na postavljeno pitanje možda se skriva u povijesnom pregledu vrline hrabrosti čije je razmatranje itekako slojevito. Neobičnost ove

³⁷ Isto, 65.

³⁸ Isto, 275.

³⁹ Eva TSAHURIDU, Whistleblowing Management is Risk Management, u: David LEWIS – Wim VANDEKERCKHOVE (ur.), *Whistleblowing and Democratic Values*, The International Whistleblowing Research Network, 2011., 60-64.

vrline jest rašireno priznanje koje (je) ona uživa(la). To je vrijednost koja se poštuje u svim kulturama. Starogrčko razumijevanje hrabrosti ima trostruku strukturu: hrabrost kao isključiva vrlina muškaraca u bitkama, hrabrost kao primjer junaštva u političkom kontekstu i hrabrost kao tehnologijski primjer za kontrolu osobnog osjećaja tjeskobe i nesigurnosti. Navedeni primjeri hrabrosti postoje i danas, a pogotovo hrabrost u obliku političkog otpora.⁴⁰ Međutim, kulturni i društveni smisao svakog značenja promijenio se pod utjecajem ideološkog duha određenog vremena.

Tijekom pojave kršćanstva Augustin produbljuje značenje hrabrosti pri čemu je povezuje s pasivnom praksom mučeništva u kojoj se pokazuje strpljenje i hrabrost vlastite spremnosti na žrtvu u skladu s Božjom voljom. Ono što povezuje kršćanskoga mučenika sa zviždačem jest ustrajnost u onome za što smatraju da je ispravno. U počast svakoj osobi koja je hrabra Akvinski kaže: „drže se hrabro onoga što je dobro“.⁴¹ Međutim, zviždačeva hrabrost uključuje mnogo više od puke izdržljivosti. Naime, za Tomu Akvinskog, uz izdržljivost, drugi važan element hrabrosti jest smjelost. Izdržljivošću zviždač pronalazi odlučnost potrebnu za rješavanje straha uz neprijateljstvo i protivljenje drugih. No izdržljivost nije dovoljna jer krajnja svrha hrabrosti nije jednostavno izdržavanje zla nego i svladavanje zla. Oni ne samo da moraju čvrsto stajati nasuprot zlu nego i tražiti načine kako ga prevladati. Bez smjelosti hrabrost izgleda rezignirano. Kao što i Aristotel primjećuje: „Iako se hrabrost bavi smjelošću i strahom, ne tiče se obojega podjednako, nego više strahota; jer onaj tko je pri takvima neuznemiren i ponaša se prema njima onako kako treba taj je više hrabar od onoga što je takav prema stvarima koje ulijevaju smjelost... Stoga hrabrost uključuje bol, i s pravom se pohvaljuje; jer teže je podnijeti stvari koje su bolne negoli odustati od uroda.“⁴²

Makijevalistička interpretacija hrabrosti protivi se augustinovskoj ideji razboritosti i mučeništva. Makijevalistička (i Ciceronova

40 Usp. Josef PIEPER, *Vom Sinn der Tapferkeit*, u: *Werke*, Bd. 4., (ur.) Berthold, WALD, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2006., 115 i dalje.

41 Toma AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, 123, 6.

42 ARISTOTEL, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988., IX, 1117a, 30-35.

također) hrabrost usmjerena je na prepoznavanje političkih sukoba, pri čemu hrabrost znači suočavanje s napetim suvremenim situacijama kako bi se na njih izvršilo utjecaj. Također, makijevalističko razumijevanje hrabrosti nema razumijevanja za Aristotelova etička načela hrabrosti koji su u potrazi za pravim balansom između dobra i zla.⁴³ Hrabrost je, kako u augustinovskom tako i makijevalističkom smislu, bila izravno povezana s političkim i socijalnim okolnostima. Međutim, zanimljiva je činjenica da je hrabrost kao vrlina ostala u svojim dvama značenjima: kao kolektivni i politički otpor prema sukobima između države i pojedinca i filozofijska maksima koja pretpostavlja balansiranje između dobra i zla u zajednici.

Međutim, u mreži vrlina hrabrost je često podcijenjena. Od samoga početka europski etički oblici poznaju samo prividnu hrabrost kao prevladavanje straha koja ne mora biti moralno dobro u svim okolnostima. Naime, novovjekovna etika razumijeva hrabrost u Kantovu smislu kao otklanjanje teškoća, dok za T. Akvinskog mjera hrabrosti nije „ni poteškoća ni napor... nego jedino dobro“.⁴⁴ U svojem djelu *Što je prosvjetiteljstvo* Kant iznosi refleksiju o dobrovoljnoj poslušnosti u okviru interpretacije hrabrosti. „Prosvjetiteljstvo je čovjekov izlazak iz samoskrivljene nezrelosti, a nezrelost je prije svega čovjekova nesposobnost da se samostalno služi svojim razumom.“⁴⁵ U tom smislu prosvjetiteljstvo je hrabrost da se čovjek osloni na samoga sebe i na svoje duhovne moći te da, sukladno tome, preuzme odgovornost za svoja djela i svoje spoznaje. Kant hrabrost time reducira na znati, razumjeti, misliti. Istovremeno je hrabrost vježba u oslobađanju od dobrovoljne poslušnosti i eksperiment refleksivna prosuđivanja samoga sebe u odnosu na maksimu uma i javnoga mnijenja.

Odnos između hrabrosti i učinka bio je tema vrlo različitih objašnjenja tijekom povijesti. Činjenica jest da je potrebna hrabrost djelovanja kako bi se dogodile promjene koje bi spriječile nepravdu. Međutim, u analizi uloge hrabrosti koja se odvija unutar organizacija

43 Josef PIEPER, Vom Sinn der Tapferkeit, u: *Werke*, Bd. 4., 118.

44 Usp. *Isto*, 119.

45 Immanuel KANT, *Was ist Aufklärung?*, u: http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/159_kant.pdf, 5.

u kojima zviđač djeluje općenito nedostaje fokus na relacijskom i komunikativnom kontekstu u kojemu se hrabar čin odvija i dobiva svoj smisao. Zviždanje, kao i parezija, zahtijeva hrabrost. Za Foucaulta, parezijastova hrabrost utvrđuje se putem interakcijske perspektive.⁴⁶ Parezija se može događati onda kada su svi članovi interakcije pokazali hrabrost. Hrabrost zahtijeva ne samo otvoreno govorenje nego i od slušatelja zahtijeva iskren govor.

Na početku ovog poglavlja bilo je rečeno kako je jako mali broj aktivnih zviždača koji, unatoč strahu, djeluju otvoreno i hrabro. Zahvaljujući svojem hrabrom djelovanju koje je izloženo raznim zloupotrebama, zviždači mijenjaju jedan dio nepravednih praksi. I njihovo je djelovanje, kao i djelovanje svake druge osobe, praćeno strahom. Međutim, strah ih ne sprečava u ostvarenju dobra koje je popraćeno antagonizmom i prijetnjama. Jedna od najsnažnijih prepreka svakoj osobi u ostvarivanju dobra jest strah. Kao što se moglo vidjeti iz Foucaultove analize parezije, govorenje istine ne može i ne smije biti uvjetovano reakcijom drugih, premda zviždač ima puno razloga za bojazan. „Istinito govorenje parezijasta preuzima rizike neprijateljstva, rata, mržnje i smrti.“⁴⁷ No to ih ne odvraća od činjenja onoga što je ispravno. Oni se neće povući iz teške situacije jer, računajući na svoju hrabrost, oni odbijaju da strah ovlada njima.

Jesu li zviždači uistinu hrabre i razborite osobe ili ljudi izazivači sudbine? U svakom slučaju, oni su posebne moralne individue jer ne dopuštaju da ih drugi ušutkaju prijetnjama i zastrašivanjima. Njima se divimo. Oni su čak i heroji, budući da ne žele sudjelovati u malverzacijama čak i onda kada će njihovo ponašanje biti nagrađeno. Kako to čine? Kako a priori znajući koliko će ih njihovo djelovanje koštati, još uvijek inzistiraju na govorenju istine? Zašto ne kalkuliraju? Jedan od razloga tomu jest njihovo njegovanje vrlin istinoljubivosti koja ih učvršćuje u tome što je ispravno i dobro, premda prema tradicionalnom shvaćanju vrline razboritosti (mudro biranje između korisnog i štetnog), zviždanje ne bi bilo poželjno. U njihovu djelovanju izostaje egzistencijalna, moralna, društvena

⁴⁶ Usp. Michel FOUCAULT, *Hrabrost istine; vladanje sobom i drugima: predavanja na College de France (1983. – 1984.)*, 239 i dalje.

⁴⁷ Isto, 32.

kalkulacija. Međutim, postoji i drugi razlog koji navodi Foucault zašto ljudi ustrajavaju na istini. „Obično nalazimo, i to je zaokupljalo najveću površinu zapadnog mišljenja, pitanje etičnosti istine u obliku pitanja čistoće ili pročišćavanja subjekta. Od pitagorizma sve do moderne zapadne filozofije, imate cijelu jednu katarzičnost istine. To je ideja po kojoj se, da bi došao do istine, subjekt mora konstituirati u nekoj vrsti raskida s osjetilnim svijetom, sa svijetom grijeha, sa svijetom interesa i zadovoljstva, sa svime što je u odnosu na vječnost istine i njezinu čistoću svijet nečistog.“⁴⁸

Ako se želi ostati dosljednim do kraja etici zviždača, onda se mora djelovati moralno i istinito čak i onda ako to podrazumijeva osobnu patnju ili rađanje problema s nadređenim i društvenom zajednicom. Upravo je to čest slučaj kada se etička pitanja pojavljuju u organizacijskom kontekstu. U tim je slučajevima čin hrabrosti neočekivan čin. Krajnji cilj hrabrosti zviždača jest očuvati poredak pravednosti. Nepodnošljivo postojanje nepravde svrha je zviždačeva prosvjeda kako bi se postigao poredak pravednosti i povratilo opće dobro. Zviždači ni u kojem slučaju nisu nerazborite osobe. Njima je zapravo još jedino ostalo hrabro djelovati.

6. Umjesto zaključka

Premda Foucault eksplicitno ne govori o zviždačima, metodom ekstrapolacije itekako je uočljiva veza između onoga što zviždači i parezijasti čine. I zviždačima i parezijastima zajedničko je ustrajavanje na istini, istinitom govorenju kao najvažnijem elementu u privođenju pojedinca, a time i šire društvene zajednice, k ostvarivanju etičkih zahtjeva. Parezija je, kao i zviždanje, također vrlina, odnosno „parezija je etika istinitog govorenja u njegovu rizičnom i slobodnom činu“.⁴⁹ Ona prisiljava pojedinca na djelovanje što je rezultat njezine specifične dužnosti prema istini. U takvoj aktivnosti koja otkriva istinu govoreći slobodno i otvoreno sastoji se također i

⁴⁸ Isto, 112.

⁴⁹ Michel FOUCAULT, *Vladanje sobom i drugima: Predavanja na Collège de France (1982. – 1983.)*, 65.

zviždačeva djelatnost. U toj prisiljavajućoj dužnosti zviždač jednostavno djeluje bez obzira na posljedice koje prate njegov rad.

Kod Foucaulta parezija kao istinito govorenje može biti cijela ili nužna. Nužna istina sugerira samo bitan dio istine te ju se ne bi smjelo miješati s poluistinom ili laži, koliko god se radilo o prividnom prenošenju istine. Parezijast govori samo istinu i distancira se kako od neistinitosti tako i od laskanja. Pitanje koje se nužno nameće glasi: govori li parezijast istinu ili jednostavno govori ono što misli da je istina? Sam pojam parezije isključuje drugačiju mogućnost. U suprotnom, govornikov diskurs ne bi bio parezija. „U pareziji može postojati samo istina. Gdje nema istine, nema ni slobodnog govora.“⁵⁰ Postoji li onda parezijastički element, odnosno istina u zviždačevu govoru? Prema društvenom mnijenju, itekako. Sporno nije ni dokazivanje onoga što zviždači govore, budući da njihovo govorenje upravo proizlazi iz jasnih i očevidnih iskaza. Njihov javni istup najčešće se tretira kao iznošenje povjerljivih informacija, istinitih izričaja koji se tiču pojedin(a)ca. Je li onda etički opravdano zataškati poznatost informacija? I je li herojsko žrtvovanje samoga sebe u iznošenju povjerljivih podataka pravi način ostvarivanja vrline zviždanja? Ili je to nepromišljena radnja, ludost, koja uopće ne računa na potencijalne posljedice?

U subjektovu kazivanju istine mora biti prisutan rizik kao nezostavan dio parezije, ukoliko se ona želi zbiljski događati. Kada pojedinac ustaje i govori istinu, mogu se pojaviti posljedice za kazivača istine kao što istina može naljutiti slušatelja što opet za posljedicu ima govornikovo utamničenje, progon ili smrt.⁵¹ Upravo u prisutnosti rizika za onoga koji govori istinu najbjelodanije se očituje povezanost između parezijasta i zviždača. Ipak, u govorenju istine subjekt prihvaća spomenute rizike, budući da je parezija slobodna aktivnost. Ako subjekt nije u stanju prihvatiti rizik, onda parezija nije moguća, budući da je na neki način nužna posljedica parezija-

50 Michel FOUCAULT, *Hrabrost istine; vladanje sobom i drugima: predavanja na College de France (1983. – 1984.)*, 182.

51 Foucault donosi primjer Platona i njegova susreta s tiraninom Dionizijem, koji ga odlučuje usmrтити ili prodati, kako mu se već bude svidjelo. Usp. također M. FOUCAULT, *Hrabrost istine; vladanje sobom i drugima: predavanja na College de France (1983. – 1984.)*, 152. i dalje, gdje Foucault razmatra pitanje parezijastove sudbine s kršćanskim mučeništvom.

stičkoga stava gubljenje fizičke slobode. Štoviše, „čovjek koji govori iz plemenitih pobuda, i koji se iz plemenitih pobuda protivi volji sviju, taj se... izvrgava smrti“.⁵² Parezija i zviždanje radikalni su načini protesta protiv moćnih. Parezija se, a time i zviždanje, događa samo onda kada inferioran subjekt izaziva superiornijega budući da se u obrnutom slučaju parezija ne bi mogla događati.

Uspjeh parezijastove, a time onda i zviždačeve istine ovisi o dvjema stvarima. Prvo, o težini istine i pojedinčeve sposobnosti prenošenja te iste istine. Stoga zviždanje, kao i parezija, zahtijeva određen stupanj vještina budući da se ne može mijenjati sadržaj istine, ali itekako može način na koji će se ona izreći. Za zviždača je upravo koban sadržaj istine, a ne način njena iznošenja? Parezijasti i zviždači svjesni su kako govorenje istine ima posljedice. Dok drugi pojedinci mogu izabrati šutnju kao svoje moralno opredjeljenje uzimajući u obzir posljedice koje prate istinito govorenje, parezijast i zviždač svjesno prihvaćaju posljedice jer osjećaju da je njihova dužnost činjenje takvog moralnoga čina.⁵³ Foucault smatra kako je parezija nenamjerna, budući da se subjekt osjeća primoranim govoriti ne u smislu izvanjske prisile nego zbog prisile koja dolazi iz moralne dužnosti. Međutim, sve dok se subjekt osjeća obligatornim govoriti istinu, on istovremeno želi izraziti slobodu takvim kazivanjem. Parezijast teži upravo za onim što je temelj etike vrlina: razvijanju vlastita karaktera i djelovanja u skladu s vlastitim *telosom*. Upravo iz jedne takve perspektive omogućuje se prepoznavanje transformiranja subjekta putem govorenja istine u jednog istinskog moralnog subjekta. Čin govorenja istine povezuje subjekt s istinom i konstituira njegov identitet u odnosu na sadržaj govorenja istine. „Onaj koji govori istinu konstituira sebe kao osobu...“⁵⁴

Parezija je, poput zviždanja, otvorena situacijama u kojima su učinci nedefinirani i nepoznati, ali učinci koji stvaraju bol i, kao takvi, neizbježne reakcije. Parezija ulazi u diskurs naglo i grubo,

52 Michel FOUCAULT, *Hrabrost istine; vladanje sobom i drugima: predavanja na College de France (1983. – 1984.)*, 42.

53 „Dok mudrac šuti i odgovara samo škrto, što je manje moguće, na pitanja koja mu se mogu postaviti, parezijast je neodređeni, stalni, nepodnošljivi prozivač.“ *Isto*, 26.

54 Michel FOUCAULT, *Vladanje sobom i drugima: Predavanja na Collège de France (1982. – 1983.)*, 68.

a istina je kritički usmjerena i bolna. Zviždanje se pojavljuje kada siromašni, obespravljeni i nemoćni okuse nepravdu i kada je njihova jedina opcija informacijski revolt protiv moći i koji se događa putem diskursa koji zahtijeva dvije stvari: zviždačevo vlastito pravo i njihovo suprostavljanje moći izlaganjem istine nepravdi te iste moći. Zviždačeva nemoćnost i njihovo trpljenje nepravde naglašava moćnost onih koji mogu učiniti sve. Stoga je zviždačev diskurs strukturiran oko neravnopravnih struktura. Nemoć nema izbora nego uključivanje u diskurs kao jedini način pokušaja da se izbjegne tlačenje od „uvježbane moći putem istinskog diskursa“.⁵⁵ Što je veća prijetnja koju predstavlja zviždač, što je opasniji njegov predmet kojim je uzburkao javnost, tim je teža kazna za zviždača i njegovo distanciranje iz daljnjeg diskursa. Je li time onda i istina teža, veća, opasnija...? U svakom slučaju, kako to kaže Foucault, što je parezija nasilnija, to je veća kazna za parezijasta. Međutim, kapacitet nasilja parezije ovisi o njezinoj kritici, o kritici bezakonja. Parezijastova i zviždačeva kritika moćne nepravde naglašava kako je kazivanje istine uvjetovano *proizvođenjem* istine, odnosno istina je u rukama moćnog sustava. Osim toga, parezijastova i zviždačeva kazna jest relativna, a ne apsolutna.

55 Isto, 159.

BEING A WHISTLEBLOWER (PARRHESIASTES) – A VIRTUE OF COURAGE OR A VICE OF INSANITY

Abstract

The article interprets and analyzes the global phenomenon of whistleblowing as one of the virtues, in the contemporary context of the ethics of virtues. The engagement of the individual whistleblowers in the social and political context is important, and the ethical and philosophical implications of whistleblowing are evident. But, whistleblowing as a virtue is not isolated, its roots are set in the value of the truth of the information possessed by the whistleblowers. These are of a crucial importance for every individual and society which receives the information. Therefore, the whistleblowing as virtue is unconceivable without the truth and courage for the truth. The main concern of the western philosophy is the truth, its universality and applicability in the practical and theoretical space of human existence. This exposing truth should guarantee a minimal moral system. Those who love the truth take care of the subsistence of such a system, and in this context, these are the parrhesiasteses in Foucault's interpretation and the whistleblowers. The author interprets the activity of the whistleblower as the basic concern for the truth of the parrhesiastes, and ponders the possibility of its actualization in the society.

Key words: whistleblowing, information, the ethics of virtues, Foucault, parrhesia, the courage of the truth.